

PR. PROF. DR. MIRCEA PĂCURARIU

PR. PROF. DR. MIRCEA PĂCURARIU

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ

Ediția a doua, revăzută și întregită

Volum tipărit cu binecuvântarea
Preasfințitului Părinte
† Gurie,
Episcopul Devei și al Hunedoarei

Episcopul Devei și al Hunedoarei

Cuvânt de binecuvântare	5
PREFĂȚĂ	7
ABREVIERI	9
INTRODUCERE	11

PERIOADA ÎNȚÂIA

DACO-ROMANĂ (SECOLELE II-VI)	23
<i>Geto-dacii și romanii – strămoșii românilor</i>	23
<i>Vestirea Evangheliei la geto-daci și daco-romani</i>	27
<i>Mărturii lingvistice pentru vechimea creștinismului daco-roman</i>	32
<i>Mărturii arheologice paleocreștine</i>	34
<i>Organizarea bisericicească daco-romană</i>	39
<i>Jurisdicția bisericicească asupra provinciilor din „romanitatea dunăreană”</i>	50

PERIOADA A DOUA

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA MIGRAȚIILOR (SECOLELE VII-XI)	55
<i>Primele populații migratoare</i>	56
<i>Slavii, bulgarii și încreștinarea lor</i>	58
<i>Mărturii arheologice despre viața creștină după „retragerea aureliană”</i>	63
<i>Românii în izvoarele literare-istorice</i>	68
<i>Viața și organizarea bisericicească a românilor în secolele VIII-IX</i>	80

PERIOADA A TREIA

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA VOIEVODATULUI (SECOLUL XI – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI)	89
<i>Situația politico-socială a Transilvaniei. Colonizările</i>	89
<i>Românii în izvoarele documentare medievale</i>	97
<i>Politica religioasă a regilor Ungariei față de românii transilvăneni</i>	101
<i>Știri despre viața bisericicească a românilor</i>	111
<i>Mănăstiri și biserici ortodoxe</i>	114
<i>Organizarea bisericicească a românilor transilvăneni</i>	127

Cuvânt de binecuvântare	5
PREFĂȚĂ	7
ABREVIERI	9
INTRODUCERE	11

PERIOADA ÎNȚÂIA

DACO-ROMANĂ (SECOLELE II-VI)	23
<i>Geto-dacii și romanii – strămoșii românilor</i>	23
<i>Vestirea Evangheliei la geto-daci și daco-romani</i>	27
<i>Mărturii lingvistice pentru vechimea creștinismului daco-roman</i>	32
<i>Mărturii arheologice paleocreștine</i>	34
<i>Organizarea bisericească daco-romană</i>	39
<i>Jurisdicția bisericească asupra provinciilor din „romanitatea dunăreană”</i>	50

PERIOADA A DOUA

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA MIGRAȚIILOR (SECOLELE VII-XI)	55
<i>Primele populații migratoare</i>	56
<i>Slavii, bulgarii și încreștinarea lor</i>	58
<i>Mărturii arheologice despre viața creștină după „retragerea aureliană”</i>	63
<i>Românii în izvoarele literare-istorice</i>	68
<i>Viața și organizarea bisericească a românilor în secolele VIII-IX</i>	80

PERIOADA A TREIA

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA VOIEVODATULUI (SECOLUL XI – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI)	89
<i>Situația politico-socială a Transilvaniei. Colonizările</i>	89
<i>Românii în izvoarele documentare medievale</i>	97
<i>Politica religioasă a regilor Ungariei față de românii transilvăneni</i>	101
<i>Știri despre viața bisericească a românilor</i>	111
<i>Mănăstiri și biserici ortodoxe</i>	114
<i>Organizarea bisericească a românilor transilvăneni</i>	127

Respect pe Ierarhi ortodocși români din Transilvania în secolele XIII-XIV	130
Mitropolia Transilvaniei în secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea	134
Mitropolia Transilvaniei cu sediul la Feleac	138
Cultura bisericească	142
PERIOADA A PATRA	
TRANSILVANIA ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI AUTONOM (1541-1688)	149
Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	149
Reforma în Transilvania	153
Prozelitismul calvin maghiar	156
Mitropolia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	159
Transferarea sediului Mitropoliei la Bălgrad (Alba Iulia). Mitropolitii Eftimie, Hristofor II, Ghenadie I și Ioan III	162
Episcopia Vadului	169
Cultura bisericească	174
Noi ctitorii românești	181
TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA	185
Mitropolia Transilvaniei în secolul al XVII-lea	188
Episcopia Vadului în secolul al XVII-lea	209
Preoți și protopopi	211
Eparhiile din Banat	215
Episcopia de Ineu - Lipova	218
Viața bisericească a românilor din Bihor	221
Viața bisericească a românilor din Maramureș	223
Cultura bisericească	229
Biserici și mănăstiri românești	235
PERIOADA A CINCEA	
PERIOADA DOMINAȚIEI HABSBURGICE (1688-1918)	241
Viața bisericească în secolul al XVIII-lea	241
Dezbinarea Bisericii românești în 1698-1701	243

Respect pentru cunoscătorii români	
<i>Ierarhi ortodocși români din Transilvania în secolele XIII-XIV</i>	130
<i>Mitropolia Transilvaniei în secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea</i>	134
<i>Mitropolia Transilvaniei cu sediul la Feleac</i>	138
<i>Cultura bisericească</i>	142
 PERIOADA A PATRA	
TRANSILVANIA ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI AUTONOM (1541-1688)	149
<i>Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea</i>	149
<i>Reforma în Transilvania</i>	153
<i>Prozelitismul calvin maghiar</i>	156
<i>Mitropolia Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea</i>	159
<i>Transferarea sediului Mitropoliei la Bălgard (Alba Iulia). Mitropolitii Eftimie, Hristofor II, Ghenadie I și Ioan III</i>	162
<i>Episcopia Vadului</i>	169
<i>Cultura bisericească</i>	174
<i>Noi ctitorii românești</i>	181
TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA	185
<i>Mitropolia Transilvaniei în secolul al XVII-lea</i>	188
<i>Episcopia Vadului în secolul al XVII-lea</i>	209
<i>Preoți și protopopi</i>	211
<i>Eparhiile din Banat</i>	215
<i>Episcopia de Ineu - Lipova</i>	218
<i>Viața bisericească a românilor din Bihor</i>	221
<i>Viața bisericească a românilor din Maramureș</i>	223
<i>Cultura bisericească</i>	229
<i>Biserici și mănăstiri românești</i>	235
 PERIOADA A CINCEA	
PERIOADA DOMINAȚIEI HABSBURGICE (1688-1918)	241
<i>Viața bisericească în secolul al XVIII-lea</i>	241
<i>Dezbinarea Bisericii românești în 1698-1701</i>	243

<i>Res</i>	<i>Biserica unită după Atanasie Anghel</i>	259
	<i>Mișcări populare pentru apărarea Ortodoxiei</i>	266
	<i>Episcopia ortodoxă a Transilvaniei între anii 1761-1811</i>	277
	<i>Biserica unită după 1764</i>	287
	<i>Viața bisericească a românilor din Banat, în secolul al XVIII-lea</i>	290
	<i>Viața bisericească a românilor arădeni și bihoreni</i>	303
	<i>Viața bisericească în Maramureș</i>	313
	<i>Preoțimea de mir</i>	318
	<i>Literatura teologică</i>	323
	<i>Mănăstiri și biserici de mir. Arta bisericească</i>	331
VIAȚA BISERICEASCĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA		341
	<i>Situația politică, demografică, socială și economică a Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	341
	<i>Biserica ortodoxă din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea.</i>	
	<i> Episcopul Vasile Moga</i>	345
	<i> Episcopia Aradului în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	352
	<i> Episcopiile Timișoarei și Vărșețului</i>	359
	<i> Episcopiile unite</i>	363
	<i> Situația politică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea</i>	365
	<i> Episcopul, apoi mitropolitul Andrei Șaguna</i>	371
	<i> Urmașii lui Șaguna</i>	386
	<i> Eparhiile sufragane</i>	393
	<i> Biserica unită din Transilvania</i>	398
	<i> Literatura teologică în secolul al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea ...</i>	412
	<i> Învățământul teologic și școlile Bisericii</i>	426
	<i> Arta bisericească</i>	442
	<i> Preoțimea românească în secolul al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al XX-lea</i>	448
	<i> Biserica Ortodoxă din Transilvania și Banat în perioada interbelică</i>	472
BISERICA DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT SUB REGIMUL COMUNIST		501

Respectarea bisericii ortodoxe române după 1989	515
ÎN LOC DE CONCLUZII	525
LISTELE CRONOLOGICE ALE IERARHILOR BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIŞANA ŞI MARAMUREŞ	531
INDICI DE NUME	563
INDICI DE LOCALITĂȚI	577

**DACO-ROMANĂ
(SECOLELE II-VI)*****Geto-dacii și romanii – strămoșii românilor***

În urmă cu patru milenii, întreg spațiul carpato-danubiano-balcanic, de la Marea Egee până în mlaștinile Pripetului și din Podișul Boemiei până la Bug, era locuit de marea ramură indo-europeană a tracilor. Ramura nordică și cea mai importantă a acestora o constituau *geto-dacii*, strămoșii direcții ai poporului român, despre care marele istoric al antichității, Herodot, scria în *Istoriile* sale (IV, 93) că sunt „cei mai viteji și cei mai drepti dintre traci”. După opinia celor mai autorizați istorici și arheologi – români și străini – geto-dacii erau atestați în regiunile noastre încă de la începuturile epocii bronzului (c.2000-1800 î.Hr.). Ei ocupau un teritoriu întins, din Munții Slovaciei și de la Dunărea mijlocie, până la Munții Haemus (Balcani), iar în spre răsărit, până dincolo de Nistru. Geograful Ptolomeu, ca și alte izvoare antice, indică mai multe triburi sau seminții dacice: carpii, apulii, tirageții, napeii, crobizii, costobocii și.a., care stăpâneau un anumit teritoriu având ca centru o așezare mai mare, întărâtă, al cărei nume cuprindea de multe ori terminația dava (Argedava, pe Argeș, Arcidava în Banat, Buridava-Ocnița, în jud. Vâlcea, Sucidava-Celei în Corabia, Piroboridava pe Siret, Tamasidava în jud. Bacău, Petrodava-Piatra Neamț, Ziridava în jud. Arad), la care se adaugă și altele: Apulum, Napoca, Drobeta, Sarmizegetusa etc.

Izvoarele antice menționează faptul că geto-dacii formau un singur popor și vorbeau aceeași limbă, scriitorii greci preferând denumirea de geti, iar cei latini pe cea de daci. Un număr însemnat de cuvinte din limba dacilor (după unii lingviști 160, după alții mai multe), s-au păstrat până azi în limba română. S-au păstrat, de asemenea, o serie de nume de râuri: Donaris (Dunăre), Maris (Mureș), Crisia (Criș), Samus (Someș), Tibiscus (Timiș), Aluta (Olt), Argessos (Argeș), Pyretus (Prut) și.a., ca dovedă a continuității românilor pe aceste meleaguri. Mulți lingviști și arheologi au ajuns la constatarea că limba vorbită de geto-daci avea un caracter preromanic-latin. Așa s-ar explica faptul că la integrarea lentă a geto-dacilor

— după anul 106 — în marea organizație politică a Imperiului Roman, în care de fapt se vorbea latina vulgară, nu s-au ivit dificultăți de comunicare. De altfel, s-a dovedit că geto-dacii foloseau alfabetul latin înainte de ocuparea Daciei și transformarea ei în provincie romană.

Geto-dacii au creat o remarcabilă civilizație, lucru dovedit de cercetările arheologice, care au dus la descoperirea a numeroase tezaure, cu obiecte de podoabă, armuri, ceramică etc. Aveau cunoștințe, înaintate pentru acel timp, de medicină, astronomie, filosofie și muzică. O componentă importantă a spiritualității geto-dace a fost religia, care a impresionat profund pe toți scriitorii lumii vechi care au cunoscut-o, începând cu Herodot (sec. V î.Hr.) și încheind cu Iulian Apostatul (sec. IV d.Hr.). Geto-dacii recunoșteau ca zeu suprem pe Zamolxis sau Zalmoxis; aveau credință în nemurire, care îi făcea să înfrunte cu bărbătie toate încercările și să lupte cu un eroism deosebit în războaie, apărându-și independența pământului strămoșesc.

Știrile istorice despre geto-daci încep din anul 514 î.Hr., când potrivit relatărilor lui Herodot, au opus rezistență regelui Darius I al persilor. În 335 î.Hr. a întreprins o scurtă expediție împotriva getilor din nordul Dunării Alexandru cel Mare. Înainte de anul 300, în câmpia munțeană se formează o uniune de seminții geto-dace sub conducerea lui Dromihetes, care a avut lupte victorioase cu Lisimah, urmașul lui Alexandru cel Mare în Tracia (292 î.Hr.).

Viața politică a geto-dacilor și-a atins însă apogeul sub regele Burebista (82-44 î.Hr.), unul din cei mai de seamă conducători de oști din antichitate, sub care ei se reunesc pentru prima oară într-un singur stat, având atunci cea mai mare întindere teritorială, în decursul istoriei lor, în limitele geografice menționate mai sus, capitala fiind se pare, la Argedava, pe Argeș.

După asasinarea lui Burebista (44 î.Hr.), statul său s-a menținut în teritoriile intracarpatiche, sub conducerea marelui preot Deceneu, apoi a lui Comosicus, Corylus (Scorilo), Duras-Diurpaneus și Decebal. În teritoriile extracarpatiche și în Dobrogea, desprinse din fostul stat al lui Burebista, s-au constituit o serie de formațiuni politice locale, tot sub conducerea unor regi.

Timp de 150 de ani după moartea lui Burebista, dacii au luptat neconenit împotriva primejdiei romane tot mai amenințătoare, pentru păstrarea independenței pământului strămoșesc. Într-adevăr, în secolele II-I î.Hr. romanii încep cucerirea treptată a unor regiuni sud-dunărene

situate în vecinătatea Daciei. Astfel, în 218 î.Hr. au cucerit Peninsula Istria, în 181 regiunile învecinate, iar în 168 Macedonia, transformată în 148 în provincie romană; în 155 au ocupat teritoriile de pe țărmurile Mării Adriatice, locuite de dalmăți. În 146 î.Hr. și-a pierdut independența Grecia, anexată curând la provincia Macedonia.

În anul 59 î.Hr. toate teritoriile din vestul Serbiei de azi au fost organizate într-o provincie romană, sub numele *Illyricum*. Hotarele acesteia s-au extins mereu încât în anii 12-10 î.Hr. au ajuns până la Dunăre. Din anul 9 d.Hr. s-a constituit provincia *Pannonia* care cuprindea teritoriile din estul Austriei, Ungaria și nordul Serbiei de azi. Între anii 102 și 107 d.Hr., sub împăratul Traian, provincia a fost împărțită în *Pannonia Superior*, la vest și *Pannonia Inferior* spre est. În anul 15 d.Hr. s-a creat noua provincie romană *Moesia*, în sudul Dunării, cu teritorii din Serbia și Bulgaria de azi. În anul 46, desființându-se regatul clientelar al tracilor, romanii înființează provincia *Tracia*, care se întindea de la Marea Egee până în Munții Haemus (Balcani), Moesia rămânând numai cu teritoriile dintre Haemus și Dunăre. În anul 86 d.Hr., împăratul Domițian a împărțit această ultimă provincie în *Moesia Superior* sau *Prima* (cuprindea Serbia răsăriteană și o fâșie din Bulgaria nord-vestică de azi) și *Moesia Inferior* sau *Secunda* (Bulgaria dintre Dunăre și Balcani), precum și teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră – Dobrogea de azi – anexat Imperiului Roman încă din anul 46 d.Hr.

Spre sfârșitul secolului I al erei creștine, în fața amenințării romane tot mai mari, se reface treptat unitatea statului geto-dac, fiind desăvârșită sub regele Decebal (87-106), în timpul căruia statul dac se întindea de la Tisa la Nistru și din Carpații nordici până la Dunăre. Talentat conducător de oști și icsusit diplomat, Decebal poartă lupte grele cu împăratul Domițian (81-96) și apoi cu Traian (98-117). Cu cel din urmă a avut două războaie, primul în 101-102, încheiat cu victoria romanilor la Tapae (Porțile de Fier, în Banat) și al doilea, în 105-106, încheiat cu ocuparea și distrugerea cetăților dacice din Munții Orăștiei, inclusiv capitala de atunci, Sarmizegetusa, cu sinuciderea lui Decebal și cu desființarea statului dac. O parte din teritoriul Daciei (Transilvania propriu zisă, Banatul, până la Tisa, Oltenia și o fâșie din Muntenia, în stânga Oltului) a devenit provincie romană. Ținuturi ca Maramureșul, Crișana, Moldova și Câmpia muntoasă n-au fost ocupate de romani, ci au continuat să fie locuite de dacii liberi (dacii mari, costobocii, carpii și.a.).

Dacia a fost organizată ca provincie imperială, subordonată direct

împăratului, care o conducea printr-un guvernator, cu titlu „*legatus Augusti propraetore*”. Capitala era în noul oraș, creat prin 108-110, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*, numită mai târziu și *Sarmizegetusa*. Sub Hadrian (117-138), Dacia a fost împărțită în două provincii: *Dacia Inferior* și *Dacia Superior*, apoi, tot sub el (prin anul 124), s-a făcut a doua reorganizare, desprinzând din cea din urmă o nouă provincie, *Dacia Porolissensis* (după numele localității *Porolissum*). A treia organizare administrativă s-a făcut sub împăratul Marcus Aurelius (161-180), formându-se trei provincii: *Dacia Apulensis*, *Dacia Porolissensis* și *Dacia Malvensis*, după numele orașelor lor principale.

Localitățile mai importante din noua provincie erau: Dierna (azi Orșova), Ad Mediam (probabil Mehadia), Drobeta (azi Drobeta Turnu Severin), Romula (azi Reșca, jud. Olt), Sucidava (azi Celei-Corabia în jud. Olt), Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeș), Apulum (Alba Iulia), Ampelum (Zlatna), Patavissa sau Potaissa (Turda), Napoca (azi Cluj-Napoca), Porolissum (Moigrad) și firește, noua capitală *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa* etc.

Trebuie subliniat faptul că toate acestea sunt vechile denumiri dacice ale localităților, pe care și le-au însușit și cuceritorii (tot dacice sunt și numirile de râuri pe care le-am menționat mai sus), deci toponimia și hidronimia constituie dovezi certe ale continuității populației dacice pe teritoriile locuite de ei. Existau apoi două categorii de localități rurale: *pagi*, comune mai mari și *vici*, satele propriu zise; cele mai de seamă erau: Alburnus Maior (Roșia Montană – jud. Alba), Micia (Vețel – jud. Hunedoara), Germisara (Geoagiu-Băi – jud. Hunedoara), Aquae (Călan – jud. Hunedoara).

În noua provincie au fost aduse numeroase trupe (30-40.000 de oameni, deci aproximativ o zecime din totalul armatei romane). Între acestea trebuie menționate: Legiunea XIII Gemina, adusă încă din 106 la Apulum, Legiunea V Macedonica, adusă prin 167-168 de la Troesmis (Ighiș, din Dobrogea) la Potaissa, ca și numeroase trupe auxiliare (cohorte, ale, numeri), pentru menținerea ordinii interne.

În afara de militari, au fost aduși în Dacia numeroși coloniști (mulțimi nesfârșite de oameni, după cuvântul istoricului Eutropius din secolul IV): funcționari, negustori, agricultori, meseriași, din toate regiunile întinsului Imperiu Roman („ex toto orbe romano”, după expresia acelaiași istoric), dar mai ales din provinciile romane sud-dunărene învecinate și din Orientul Apropiat. Colonizarea avea caracterul

unei politici de stat, mai pronunțat ca în oricare altă provincie romană, în vederea consolidării elementului roman în Dacia. Cei mai mulți coloniști proveneau din provinciile romanizate sau aflate într-o fază avansată de romanizare: Dalmația, Moesia, Noricum, Pannonia, dar și din provincii mai îndepărtate. Indiferent de originea lor, însă, coloniștii erau purtătorii civilizației romane și mai ales vorbitori ai limbii latine. Caracterul organizat și masiv al colonizării a făcut ca populația autohtonă geto-dacă să fie expusă la o puternică influență română. Așa se explică faptul că într-un timp relativ scurt, geto-daci s-au romanizat, însușindu-și limba, cultura, obiceiurile și unele credințe religioase ale cuceritorilor. Acest proces de romanizare a fost favorizat mai ales prin căsătoriile mixte care s-au efectuat după anul 106. În felul acesta a apărut în istorie un popor nou, care poate fi numit „daco-roman”. În anii 271/275, când a avut loc retragerea armatei și administrației romane din Dacia în sudul Dunării, aproape toate teritoriile care aparținuseră altădată Daciei erau locuite acum de o populație romanizată sau daco-romană¹.

Am prezentat aceste scurte date istorice pentru a putea fi înțelese mai bine procesul de încreștinare a populației dace și apoi daco-romane din nordul Dunării.

Vestirea Evangheliei la geto-daci și daco-romani

După pogorârea Duhului Sfânt și întemeierea Bisericii creștine la Ierusalim, în ziua Cincizecimii, Sfinții Apostoli și apoi ucenicii lor au început să predice noua învățătură, potrivit poruncii date de însuși Mântuitorul înainte de înălțarea Sa la cer (Mt. 28, 19). O prezentare succintă a modului în care s-a predicat învățătura cea nouă în câteva regiuni învecinate cu teritoriile nord-dunărene, ne va ajuta să înțelegem și mai bine cum a fost posibilă răspândirea acesteia și în Dacia. În Peninsula Balcanică, deci în teritorii învecinate cu cele locuite de geto-daci, a propovăduit însuși Sfântul Apostol Pavel. Astfel, în a doua și a treia călătorie misionară (prin anii 50-52 și 55-58) a predicat, împreună cu ucenicul său Timotei, în provincia romană Macedonia, la Filippi și la Tesalonic (cf. FA, 16-17 și 20); în Epistola către Romani, din anul 58, scria că „a împlinit propovăduirea Evangheliei lui Hristos” până în

¹ Amânunte la Constantin Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, 269 p.; Hadrian Daicoviciu, *Daci*, București, 1965, 249 p.

Iliria (Rom. 15, 19). În toamna anului 66, îl informa pe Timotei că un alt ucenic al său, Tit, învăța cuvântul lui Dumnezeu în Dalmatia (2 Tim. 4, 10). După tradiție, Biserică din Sirmium (azi Mitrovița, în apropiere de granița româno-sârbă) a fost întemeiată de Epenet și Andronic, cei amintiți de Sfântul Apostol Pavel în Epistola către Romani (16, 5 și 7).

Un număr apreciabil de istorici și teologi consideră că Sfântul Apostol Andrei a fost primul propovăduitor al Evangheliei la geto-daci, în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră cunoscut, încă din epoca elenistică sub numele de Σκυθία². Teritoriul respectiv fusese stăpânit de geto-daci, peste care s-au așezat coloniști greci, care au întemeiat cunoscutele cetăți de pe țărmul apusean al Pontului Euxin (Tomis, Callatis, Histria etc.); spre sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. s-au infiltrat aici triburi scitice, populație nomadă de origine iraniană, assimilată cu timpul de autohtoni, dar care au dat teritoriului respectiv numele de „Sciția”. Același teritoriu a făcut parte din statul lui Burebista, dar în anul 28 î.Hr. cetățile grecești de aici au acceptat protectoratul roman, iar în anul 46 d.Hr. întreg teritoriul dintre Dunăre și Mare a fost cucerit de romani și anexat la provincia Moesia Inferior; în anul 297, în timpul împăratului Dioclețian, a devenit provincie aparte, sub numele Scythia Minor.

Integrarea acestui teritoriu – inclusiv a cetăților grecești menționate mai sus – în cultura și formele de viață grecești și apoi romane, a oferit condiții propice pentru predica Sfântului Apostol Andrei. Tradiția privitoare la această predică „apostolică” în Sciția o întâlnim în lucrarea *Despre apostoli* a lui Hipolit Romanul (Migne, *Patrologia graeca*, t. 10. col. 951), mort în cursul persecuției lui Decius (249-251), iar în secolul al IV-lea apare în *Historia ecclesiastica* (III, 1) a episcopului Eusebiu din Cezareea Palestinei, care a preluat-o dintr-o lucrare a lui Origen († 254, *Comentarii la Geneză*, cartea a treia)³.

În sprijinul evanghelizării acestui teritoriu de către Sfântul Andrei

² Sub acest nume apare în *Istoria lui Herodot* (IV, 99), în *Tristele și Ponticele* lui Ovidiu, exilat aici, la Tomis, în *Geografia* lui Strabo.

³ *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes – Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 717; Eusebiu din Cezareea, *Scieri. Partea întâia. Istoria bisericească și Martirii din Palestina*. Traducere, studiu, note și comentarii de T. Bodogae, București, 1987, p. 99 (vol. 13 din colecția „Părinti și scriitori bisericești”). Știrea despre predica Sfântului Apostol Andrei în Scythia a fost preluată de *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (ediția H. Delehaye, Bruxelles, 1902, col. 265-266), de călugărul Epifanie în secolul al VIII-lea (Migne, P. G., t. 120, col. 229B) și de bizantinul Nichifor Callist în *Istoria bisericească* (P. G., t. 145, col. 860 CD).

mai pot fi aduse și câteva mărturii „indirecte”. De pildă, unele colinde și creații folclorice dobrogene și din stânga Prutului fac amintire de „Pârâiașul Sfântului Andrei”, „Apa Sfântului” sau „Peștera Sfântului Andrei” (se vede și azi în hotarul comunei Ion Corvin, în apropiere de granița româno-bulgără). Apoi, din Epistola Sfântului Apostol Pavel către Coloseni (3, 11), reiese că și „scîții” au putut auzi cuvântul lui Dumnezeu.

Fără îndoială că Sfântul Apostol Andrei nu s-a limitat numai la predicarea Evangheliei și la botezul celor pe care i-a adus la Hristos dintre grecii și geto-dacii din ținuturile amintite, ci el va fi hirotonit pe unii dintre ei ca episcopi și preoți, aşa cum a făcut și Sfântul Apostol Pavel în călătoriile sale misionare. Numai aşa se poate explica faptul că cea mai veche episcopie cunoscută pe teritoriul țării noastre este cea de la Tomis (Constanța de azi). De altfel, tradiția orală, fixată apoi în scris de acesta numitul Sinaxar al Bisericii Constantinopolitane, aduce știrea că Apostolul Andrei a hirotonit ca episcop de Odyssos sau Odessos (azi Varna, în Bulgaria, în apropierea graniței cu România), pe ucenicul său Ampliat, pe care Biserica Ortodoxă îl serbează la 31 octombrie (probabil este identic cu Ampliat, cel amintit în Epistola către Romani, 16, 8). Episcopul (sau episcopii) peste care „și-a pus mâinile” Apostolul Andrei au hirotonit la rândul lor alți episcopi, preoți sau diaconi pentru teritoriul dintre Dunăre-Mare și cele din stânga Dunării, pentru ca să asigure „succesiunea” neîntreruptă a preoției și care au devenit propovăduitorii ai noii credințe – prin predică și botez – printre autohtonii geto-daci, iar mai târziu daco-romani. Așadar, se poate afirma că învățătura creștină a fost propovădită pe o parte din teritoriul României chiar de un Apostol al Mântuitorului, de Andrei „cel întâi chemat”, încât pe bună dreptate creștinismul românesc poate fi considerat „de origine apostolică”⁴.

Având în vedere caracterul misionar al creștinismului în primele veacuri, se poate admite că unii dintre cei încreștinați de Sfântul Apostol Pavel și ucenicii săi din Peninsula Balcanică, dar și de cei încreștiinați de

⁴ Amănunte la Ioan Rămureanu, *Noi considerații privind pătrunderea creștinismului la traco-geto-daci*, în O, an. XXVI, 1974, nr. 1, p. 164-178; Episcop Epifanie Norocel, *Sfântul Apostol Andrei în tradiția românilor – mărturie a vechimii și a continuității noastre pe aceste meleaguri*, în GB, an. XXXVIII, 1979, nr. 11-12, p. 1157-1174 (și în vol. *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*, Buzău, 1986, p. 19-46); Ioan Rămureanu, *Predicarea Sfintei Evanghelii la poporul român*, în vol. *Sfinți români și apărători ai legii strămoșești*, București, 1987, p. 102-132 (despre Sfântul Apostol Andrei la p. 102-112); Sabin Verzan, *Propovăduirea Evangheliei în Sciția Mică (Dobrogea)*. Argumente și temeuri nou-testamentare, în ST, an. XLVII, 1995, nr. 4-6, p. 79-118 (și în extras).

Sfântul Apostol Andrei în regiunea danubiano-pontică au dus „vestea cea bună” despre Iisus Hristos și în teritoriile nord-dunărene, adică în Dacia. Sunt cunoscute legăturile economico-comerciale pe care le aveau cetățile grecești de la Pontul Euxin cu dacii din stânga Dunării. Arătam mai sus că după anul 106, în urma celui de-al doilea război al lui Traian cu dacii, s-a creat provincia romană Dacia, cu toate caracteristicile modului de viață roman. Este vorba de teritoriile care mai târziu vor fi cunoscute sub numele de Transilvania, Banat, Oltenia și o parte din Muntenia. În urma acestor schimbări de ordin politic-teritorial, s-au creat condiții pentru propagarea noii învățături și în nordul Dunării, mai cu seamă în cadrul provinciei romane Dacia. Teritoriile nord-dunărene care întrețineau legături cu lumea greco-romană încă din secolul I î.Hr., nu puteau rămâne străine de marele curent religios care s-a răspândit sporadic în tot Imperiul Roman de atunci, în pofida persecuțiilor la care a fost expus chiar din primele zile ale existenței sale.

Se poate vorbi de anumiți „misionari neoficiali” prin care s-a putut răspândi noua învățătură creștină în Dacia și anume: prin unii *coloniști* aduși din întreg Imperiul Roman, mulți din ei originari din Asia Mică și din Peninsula Balcanică, deci din teritoriile în care predicase însuși Sfântul Apostol Pavel, dar și din alte locuri în care credința creștină era cunoscută încă din „veacul apostolic”; prin *soldați* din armata romană aduși în Dacia (legiunile V Macedonica la Potaissa, azi Turda și XIII Gemina la Apulum, azi Alba Iulia, ca și alte unități militare); prin *sclavii* unor familii înstărîrite, proveniți din toată lumea greco-romană; prin *negustori* veniți în Dacia în afaceri comerciale⁵. Notăm că Noul Testament ne oferă date despre încreștinarea tuturor acestor categorii sociale în urma predicii Sfinților Apostoli: cetățeni romani, militari, sclavi și negustori. Răspândirea creștinismului s-a făcut întâi în mediul urban, roman sau romanizat, și abia mai târziu în mediul rural, dacic, mai traditionalist (cuvântul latin *paganus* designa inițial pe locuitorul de la sat, dintr-un pagus, iar mai târziu a primit și un înțeles nou, creștin, indicând pe un nemărturisitor al credinței creștine, un păgân).

În afara de acești „misionari” laici, pe la mijlocul secolului al III-lea, în urma incursiunilor goților stabiliți pe o parte din teritoriul Daciei, în provinciile romane Moesia Inferior, Thracia și Illyricum, dar și în provincii mai îndepărtate din Asia Mică – Galatia și Cappadocia

⁵ Gh. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 40-42; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, ed. a III-a, Iași, 2004, p. 58-64.

Respectiv, „au luat de acolo numeroși prizonieri, între care și mulți creștini, chiar clerici, pe care i-au adus în nordul Dunării. Istoricul Filostorgiu (*Istoria bisericească*, II, 5 păstrată fragmentar în opera patriarhului Fotie), relatează că între acești prizonieri se numărau și strămoșii cunoscutului episcop și misionar printre goți Ulfila; aduși în nordul Dunării, „trăind împreună cu barbarii, au convertit la adevărata credință pe mulți dintre ei”⁶.

În sprijinul încreștinării timpurii a dacilor și apoi a daco-romanilor, sunt invocate adeseori și trei mărturii ale unor scriitori creștini din primele veacuri. Astfel, Sfântul Iustin Martirul și Filosoful († 165), în lucrarea sa *Dialogul cu iudeul Trifon*, scria că „nu există niciun neam... fie din ce trăiesc în căruțe și corturi și crescând vite, la care să nu se facă rugăciuni în numele lui Hristos cel răstignit”. Apologetul Tertulian din Cartagina († 240), în lucrarea *Împotriva iudeilor* (VII), scria că numele lui Hristos era cunoscut nu numai galilor, britanilor, ci și „în ținuturile sarmaților, dacilor, germanilor și sciților”. Firește că din aceste cuvinte nu se poate ajunge la concluzia că toți „daci” și „sciții” credeau în Hristos, ci doar că numele Lui era cunoscut unora dintre ei. Același lucru se desprinde și din cele scrise de Origen (în *Comentariul la Evanghelia de la Matei*, 24, 9) că „foarte mulți (plurimi) dintre britani, germani, daci, sarmați și sciții” n-au auzit cuvântul Evangheliei, ceea ce înseamnă că unii, puțini, totuși l-au auzit⁷.

Trebuie să reținem însă, că în perioada stăpânirii romane în Dacia (106-271/275), propagarea noii învățături se desfășura destul de greu, căci în Imperiul Roman creștinismul a avut statutul de „religio illicita” până în anul 313, când împăratul Constantin cel Mare (306-337) i-a acordat libertate prin cunoscutul „Edict de la Mediolanum”. El se putea răspândi fără teamă unor măsuri restrictive doar în teritoriile dacice neîncorporate în provincia romană „Dacia Traiana”. După retragerea administrației și a legiunilor romane din provincia Dacia, în anii 271/275 – intrată în stăpânirea goților – s-au creat condiții propice pentru propagarea noii învățături creștine, în sensul că pentru masele de agricultori și păstori romanizați rămași pe loc, a încetat obligația respectării legilor de stat romane, dar și a religiilor oficiale pagâne, după cum a încetat și interdicția

⁶ Cf. Emilian Popescu, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea în lumina noilor cercetări*, în MB, an. XXXVII, 1987, nr. 4, p. 37-38.

⁷ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 75; Niculae Șerbănescu, *Creștinarea românilor*, în „Almanahul parohiei ortodoxe române din Baden-Baden pe anul 1976”, p. 64-65; Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 36-37; Ioan Rămureanu, *Predicarea Sfintelor Evanghelii*, p. 114.

de a se mărturisi creștini. În afara de aceasta, după 271/275 răspândirea învățăturii creștine printre daco-romanii nord-dunăreni a fost facilitată și de contactele permanente – mai ales de natură economică – cu provinciile romane sud-dunărene, în care învățătura creștină era de mult cunoscută, – de schimbul neîncetat de populație de pe ambele țărmuri ale Dunării. Cățiva scriitori romani (Paul Orosiu, Salvian din Gallia și.a.) menționează chiar faptul că anumiți locuitori din sudul Dunării – desigur unii fiind creștini – se refugiau în nordul ei, la „barbari”. De altfel, este știut că, în pofida faptului că unele teritorii nord dunărene au intrat în stăpânirea goților, se constată, totuși, o *continuitate* a populației autohtone; pe de altă parte, teritorii întinse din stânga Dunării, pe tot cursul ei, aflate în imediata vecinătate a Imperiului Roman de Răsărit au rămas – în secolele IV-VI – sub dependența trupelor și a administrației imperiale, alcătuind, împreună cu provinciile sud-dunărene, o comunitate romanică de limbă, de neam și de civilizație, cunoscută sub denumirea de romanitate carpato-balcanică sau carpato-dunăreană⁸.

După înfrângerea goților de fiul lui Constantin cel Mare, Constanțiu II, în 332, Câmpia munteană până la „brazda lui Novae” a ajuns din nou sub stăpânire romană, pentru patru decenii. Prin tratatul de pace încheiat atunci, li s-a impus goților să acorde *libertate pentru creștini*, fapt pentru care Socrate în *Istoria bisericească* (I, 18) consideră această dată ca începutul unei opere misionare libere în nordul Dunării. Cățiva ani mai târziu însă, goții au început să persecute pe creștinii din Dacia, considerând că aceștia ar reprezenta un pericol pentru ei, date fiind legăturile pe care strămoșii noștri le aveau cu creștinii din Imperiul Roman de Răsărit⁹.

Mărturii lingvistice pentru vechimea creștinismului daco-roman

În sprijinul vechimii creștinismului daco-roman și apoi românesc pot fi aduse și alte argumente. O probă evidentă, în acest sens, ne furnizează terminologia bisericească latină, adică o serie de cuvinte cu sens religios intrate în fondul principal lexical al limbii române, încă din secolul al

⁸ Octavian Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (sec. III-XI)*, Craiova, 1976; D. Tudor, *Oltenia română*, București, 1978, p. 416-466.

⁹ Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 43.